

Konfesia ako motivácia migrácie: (vnútro)uhorská migrácia protestantov medzi prinútením a pozvaním

EVA KOWALSKÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Konfesijná motivácia migrácie v Uhorsku raného novoveku nie je žiaden neobvyklý fenomén, ktorý by vybočoval z diapazónu príčin a súvislostí zmien demografického a populačného vývoja. Napokon, už v samotných počiatkoch väčšieho pohybu obyvateľstva v rámci Európy, ak odhliadneme od akútneho vojnového ohrozenia, možnosti výkonu náboženstva limitovali jeho zotrvanie alebo presun do nových sídiel vo všetkých doložených prípadoch.¹ Konfesijný faktor nebol síce jediným motívom, ktorý mohol podnietiť presun obyvateľstva v priestore (významné bolo najmä sťahovanie za lepšími možnosťami obživy),² ale bezpochyby

¹ BÄHLCKE, Joachim – BENDEL, Rainer (eds.). *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitliche Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive (=Forchungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands)*. Köln – Weimar – Wien 2008. K jednotlivým vlnám exilu v európskom meradle napr. DÜNNWALD, Achim. *Konfessionsstreit und Verfassungskonflikt. Die Aufnahme der niederländischen Flüchtlinge im Herzogtum Kleve 1566 – 1585*. Bielefeld 1998; SCHILLING, Heinz. *Niederländische Exulanten im 16. Jahrhundert. Ihre Stellung im Sozialgefüge und im religiösen Leben deutscher und englischer Städte (=Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte No. 187)*, Jahrgang 78-79, Gütersloh 1972; SCHNABEL, Werner Wilhelm. *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert*. München 1992; BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639 (=Documenta Pragensia monographia, Vol. 8)*, Praha 1999; LANGE, Albert de. Die religionspolitische Bedeutung der Ansiedlung der Waldenser in Deutschland 1699 damals und heute. In HAUSTEIN, Jörg, FRANK, Günter, LANGE, Albert de (eds.). *Asyl, Toleranz und Religionsfreiheit. Historische Erfahrungen und aktuelle Herausforderungen*. Göttingen 2000, s. 140-188; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992; KRAWARIK, Johann. *Exul austriacus. Konfessionelle Migrationen aus Österreich in der Frühen Neuzeit*. Wien 2010.

² V súvislosti s málo spomínanou, ale pre daný región hospodársky významnou emigráciou Škótov do Poľska to presvedčivo ukazuje KOWALSKI, Waldemar. *Wielka imigracja. Szkoczi w Krakowie i Malopolsce w XVI-poerwszej polowie XVII wieku*. Kielce 2010. Známý je najmä prípad hugenotov a ich prínos pre hospodársky vzostup Pruska. Z bohatej literatúry napr. HARTWEG, Frédéric – JERSCH-WENZEL, Stefi (eds.). *Die Hugenotten und das Refuge: Deutschland und Europa. Beiträge zu einer Tagung (=Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 74)*.

sa pri interpretácii migračných vln nemožno vyhnúť posúdeniu významu podmienok pre výkon náboženstva. V prípade Uhorska obdobia 16. – 18. storočia je však zaujímavé to, že migrácia smerovala v mnohých prípadoch do oblastí, ktoré vykazovali radikálne odlišnú náboženskú tradíciu či štruktúru: mohlo pritom dochádzať ku konfrontácii s úplne cudzou – nekresťanskou relióiou (islamom),³ mohlo ísť o proces osídľovania spustnutých oblastí a budovania náboženskej infraštruktúry na „zelenej lúke“, alebo o včlenenie sa prichádzajúcej skupiny do prostredia s viacerými, vedľa seba fungujúcimi alebo si konkurujúcimi cirkevnými spoločenstvami. Ako bezprostredný podnet mohli fungovať fenomény ako vynútený odchod z domovskej oblasti, vykázanie resp. vyhnanie, útek pred náboženským prenasledovaním či dobrovoľný odchod do oblastí, kde sa neočakával dosah akýchkoľvek reštrikčných opatrení, či už zo strany vrchnosti alebo aj z prostredia vlastnej denominácie.

Hoci pri migrácii sa automaticky predpokladá, že sa týkala väčšej masy obyvateľstva, ako sociálne významný fenomén mohla fungovať aj vtedy, ak priamo zasiahla síce menej početné skupiny, zato ale s významným dosahom na udržanie (resp. stratu) náboženskej identity tých, čo zostali vo svojich domovoch. A ani takýto fenomén nechýba pri motívoch sťahovania skupín obyvateľstva do nových sídiel v rámci Uhorska, hoci v týchto prípadoch išlo skutočne o obmedzený počet aktérov migrácie.

Uhorsko bolo od 16. storočia po dlhé obdobie krajinou skôr prijímajúcou imigrantov, než krajinou, kde by sa masy obyvateľstva dávali do pohybu pod tlakom zmenených konfesijných pomerov.⁴ Aj napriek povstaniam

Berlin 1990; DUCHHARDT, Heinz (ed.). *Der Exodus der Hugenotten. Die Aufhebung des Edicts von Nantes 1685 als europäisches Ereignis*. Köln – Wien 1985. Pozri aj ESSER, Raingard. „Die Ärmsten aber Fleißigsten kamen nach Brandenburg.“ Hugenotten in Berlin und Potsdam. In ESSER, Raingard – FUCHS, Thomas (eds.). *Kulturmetropolen – Metropolenkultur. Die Stadt als Kommunikationsraum im 18. Jahrhundert*. Berlin 2002, s. 17-28.

³ Konfrontácie tohto druhu možno predpokladať v prípade zakladania či znovuosídľovania obcí na ešte Osmanmi okupovaných územiach. Takýto prípad opisuje FABRITIUS, Sebastian. *Spina pungens, Stachlichter Dorn, mit welchem, Als Erstlich in seinem Vaterland, der Stadt Kuttendorf, im Königreich Böhmen, in Jungen Jahren, Zum Andern, im Königreich Ungarn, in die 25. Jahre, in Mannlichen Jahren, Zum Dritten, anjetzo in der Fremde und Exilio, vom Jahr Christi 1672 bis auf den heutigen Tag, in alten Jahren, hatt gestochen, aber durch GOTTes Hülff erhalten, und nicht ganz erstochen*. Coburg 1680.

⁴ MRVA, Ivan. Uhorsko, azylová krajina v období novoveku. In *Česko-slovenská historická ročenka* 1999, s. 17-25; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005, s. 104-130.

a vojnovým konfliktom v priebehu 17. storočia zostalo útočiskom pre nekatolíkov zo širšieho regiónu strednej Európy, ktorí tu paradoxne nachádzali priaznivejšie podmienky pre existenciu, než v krajinách svojho pôvodu, kde sa už uplatňoval princíp *cuius regio eius religio*. Prvá väčšia vlna konfesijne podmienenej emigrácie sa ho dotkla hneď začiatkom 17. storočia, keď sa v pohraničných oblastiach, ale postupne aj vo vzdialenejších miestach s etnicky príbuzným obyvateľstvom začali objavovať exulanti najprv z rakúskych provincií, neskôr, po r. 1620, resp. 1627 z Čiech a Moravy. V dôsledku obsadenia veľkej časti Uhorska Osmanmi sa cieľovými miestami stali mestá na rakúsko-česko-uhorskej hraničnej línii,⁵ ale napr. aj majetky magnátov, ktorí mali záujem na usadení nového obyvateľstva. Isté je, že obe strany tohto vzťahu mali rozdielne motivácie: kým magnáti mali primárne hospodársku motiváciu, hoci ani u nich nemožno vylúčiť starosť o zachovanie viery, u imigrantov išlo jednoznačne o záchranu konfesijnej identity. Tak sa na rôznych majetkových komplexoch stretávame s existenciou aj takých denominácií, ktoré sa inde (napr. v krajinách Ríše) stretávali s nekompromisným prenasledovaním. Rovnako sa vedľa seba usádzali migranti, pochádzajúci z rôznych teritórií, pričom len ťažko môžeme odhadnúť, aká motivácia ich viedla pri výbere cieľovej lokality, aj keď mnohé mestá Uhorska si od hlbokého stredoveku uchovali prepojenie s lokalitami či regiónmi, odkiaľ prichádzali pôvodní kolonisti. Utvorenie spoločných sídelných komplexov, niekedy obdarených aj privilégiami potom predstavovalo ďalší faktor, podporujúci uchovanie konfesijnej alebo aj etnickej identity.⁶

⁵ Bádaniu rozsahu imigrácie do miest sa nevenovala doteraz bližšia pozornosť ani v rámci slovenskej, ani maďarskej historiografie. HORVÁTH, Pavel. Novšie údaje o pobielohorskej emigrácii v Trenčíne a na okolí. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava 1985, s. 164-188; novšie KÓNYA, Peter. Českí exulanti v Prešove v prvej polovici 17. storočia. In HRUBÁ, Michaela (ed.). *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 118-131.

⁶ Napr. v Púchove existoval samostatný cech súkenníkov, založený českými a moravskými protestantskými exulantmi a hlásiaci sa k ich tradícii aj v dobe, keď už jeho členmi boli príslušníci druhej generácie. Cech sa pokúsil obnoviť svoje artikuly s neobvykle dôkladným a rozsiahlym nábožensky podfarbeným úvodom v dobe zosilnenej rekatolizácie. Štátny archív Bratislava, pobočka Bytča, Panstvo Lednica, CA 40, fasc. 28, i. č. 16. K sporom cechu s miestnou vrchnosťou pozri KURUCÁROVÁ, Jana. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku (Zborník materiálov z medzinárodného kolokvia konaného v Púchove-Belušských Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998)*, s. 114-125. Podobne v Modre bola pre exulantov z Moravy zriadená samostatná Súkenická ulica.

Migrácia z rakúskych krajín do Uhorska bola prevažne súhrnom individuálnych akcií a jej aktéri mohli pohodlne uprednostniť odchod do konfesionálne aj etnicky príbuzného a homogénneho prostredia v Ríši.⁷ Migrácia z krajín Českej koruny však mala dvojaký charakter: išlo jednak podobne o individuálne organizované prisťahovanie sa do nového prostredia, jednak o vopred plánovanú a zabezpečenú akciu väčšej skupiny ľudí, spojenej napr. spoločným bydliskom alebo profesiou. Kým prvý spôsob bol charakteristický pre luteránskych veriacich,⁸ druhá forma bola typická pre príslušníkov Jednoty bratskej. Po vydaní Obnoveného zřízení zemského (1627 pre české a rakúske krajiny, resp. 1628 pre Moravu) sa priamo v prostredí vedenia cirkvi rozhodlo, že po zákaze jej činnosti sa časť cirkevného spoločenstva (prevažne české zbory) odoberie do exilu v Poľsku (pod vedením Jána Amosa Komenského), a druhá časť (z Moravy) využije priaznivo naklonené prostredie Uhorska.⁹ Desiatky rodín z moravského prostredia, hlásiace sa k Jednote, sa tak usadili na pohraničnom území dnešného západného Slovenska¹⁰ a najmä na majetkoch

Uvádza ŠULLA, Pavol. *Náčrt dejín ev. a v. cirkevného zboru v Modre, cirkevného školstva a inštitúcií s prílohami a doplnkami a dodatkami*. Rkp. v Archíve mesta Modry, 1978, s. 13. Vo vzťahu k nemeckým usadlíkom pozri SPANNENBERGER, Norbert. *Ethnische und konfessionelle Identität deutscher Siedler Transdanubiens im 18. Jahrhundert*. In BEER, Matthias, HEPPNER, Harald, SEEWANN, Gerhard, SIENERTH, Stefan (eds.). *Historische Regionen und ethnisches Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Osteuropa (=Danubiana Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas 3/4 – 50/51, 2009/2010)*, s. 217-235.

⁷ Pozri najmä SCHNABEL, Werner Wilhelm. *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert*. München 1992; BRUNNER, Walter. *Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge*. In: *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB)*, Bd. 102, Eisenstadt 1999, s. 107-129.

⁸ Pozri ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*. Praha 2004; tá istá. *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992.

⁹ Ján Amos Komenský v *Historia revelationum*. Citované podľa MOLNÁR, Amedeo, REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.). *Jan Amos Komenský o sobě*. Praha 1987, s. 62.

¹⁰ Prehľadne ŽBIRKOVÁ, Viera. *Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. storočia*. Nitra 2001.

kalvínských magnátov Rákóczyovcov v okolí Púchova a Lednice, od ktorých dostali rozsiahle privilégia.¹¹ Nielen, že dostali potvrdenie práva nerušeného výkonu svojho náboženstva a mohli si slobodne voliť vlastných kazateľov a učiteľov, ale kazatelia aj celú akciu presídlenia ešte doma organizovali a stáli na čele skupín, ktoré sa sťahovali do nových sídiel s už zabezpečenými podmienkami pre pobyt aj pre výkon hospodárskych aktivít. Západné pohraničie Uhorska bolo takmer súvislo osídlené luteránskym obyvateľstvom. Hoci vzťahy členov Jednoty k nemu neboli vždy bezproblémové, predsa len miestne pomery umožňovali zachovanie ich konfesijnej identity. Českobratská púchovská komunita sa tak udržala pri živote až do začiatku 18. storočia (v podobe Moravskej ulice s akceptovanými privilégiami pre obyvateľov), a podobne tomu bolo aj v prípade takejto komunity v Réci, prežívajúcej v kalvínskom prostredí ešte oveľa dlhšie.¹²

Jednoznačne konfesijným motívom boli hnaní anabaptisti, hľadajúci však nielen bezpečné podmienky pre praktizovanie svojej viery, ale najmä spočiatku hlavne zachovanie vlastných životov. Možno predpokladať, že ich reminiscencie na predchádzajúce prenasledovanie boli podnetom, aby sa tesne po prehratej bitke českých stavov na Bielej Hore sa r. 1622 začali ako prví sťahovať z Moravy. Nové sídla našli na takmer totožnom území ako českí bratia – najprv na majetkoch Nyáryovcov a Czoborovcov na dnešnom západnom Slovensku, neskôr sa ich ujali aj Kollonichovci, Illesházyovci či Pálffyovci. V prípade anabaptistov nemožno na prijímajúcej strane v žiadnom prípade predpokladať nejaký konfesijný sentiment či sympatie s ich náboženstvom, ktorým sa radikálne odlišovali od v Uhorsku etablovaných protestantských vierovyznaní. Hoci mali s ohľadom na svoje remeselnícke či liečiteľské zručnosti¹³ rôzne privilégia a ochranné

¹¹ Znenie privilégií BALÁŽOVÁ, Jarmila. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom okresnom archíve v Považskej Bystrici. In PŠENÁK, Jozef (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného koleniologického kolokvia konaného v Púchove – Belušských Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998*, s. 126-134.

¹² ŽBIRKOVÁ, Viera. *Reca. Českí bratia v Recí koncom 17. a na začiatku 18. storočia*. Nitra – Reca 1996.

¹³ Anabaptisti („habáni“) sa stali najskôr predmetom historicko-etnografického výskumu ako nositelia svojskej „ľudovej“ kultúry. Tento prístup reprezentuje napr. KALESNÝ, František. *Habáni na Slovensku*. Bratislava 1981. Súčasný výskum si všima skôr mechanizmy uchovania ich konfesijnej identity: ROTHKEGEL, Martin. *Mährische Sakramentierer des zweiten Viertels*

listy, aj tak boli vystavení tlaku zo strany katolíckej vrchnosti. Dalo by sa predpokladať, že sústredená pozornosť misionárov, ktorá aj v tomto priestore nastúpila spolu s formami násilnej rekatolizácie v priebehu 2. polovice 17. storočia priniesla výsledky v podobe početných konverzií a rozpadu štruktúry habánskych dvorov. Realita však bola odlišná: ešte v 60. rokoch 18. storočia sa anabaptisti na jednom z najväčších dvorov, vo Veľkých Levároch dostávali do kontaktu s katolíckym farárom len pri krste detí. Všetky ostatné úkony, vrátane pohrebov prebiehali pod vedením ich vlastných kazateľov (*ministelli*).¹⁴ Uvedená lokalita pritom bola súčasťou rozsiahleho majetkového komplexu cisára Františka Štefana Lotrinského a výkon duchovnej správy patrila v rámci konkrétnej lokality, inak známeho pútnického miesta, medzi starostlivo sledovaný segment riadenia...

Spomínaná skutočnosť môže byť argumentom pre istý posun pohľadu na usporiadanie interkonfesijných vzťahov, priebeh a efektivitu protireformácie. Rovnako možno doplniť obraz o priebehu osídľovania území, zdevastovaných alebo vyľudnených v dôsledku obsadenia Osmanmi. Pochopiteľne, migrácia v masovom meradle – vnútrouhorská aj saturovaná kolonistami zo zahraničia, začala až po vytlačení Turkov z uhorského územia. Netreba ale zabudnúť ani na pokusy nájsť nové miesto na osídlenie v prihraničných oblastiach pod tureckou správou v dobe príméria. Napriek všetkým excesom sprevádzajúcim formovanie a upevňovanie osmanskej moci, Osmanmi mali bezpochyby záujem na prosperite podriadených území a za priaznivých okolností sa nezdráhali podporiť zakladanie nových osád a bezproblémové fungovanie existujúcich.¹⁵ Takého prípady sú však len veľmi zriedkavo zdokumentované, a o to ťažšie možno odhadovať motivácie, s akými sa jednotliví aktéri zapájali do procesu zakladania alebo obnovovania sídiel. Pred nástupom násilnej rekatolizácie, ktorá sa v 60. – 70. rokoch 17. storočia stala dominantnou metódou

des 16. Jahrhunderts: Matěj Poustevník, Beneš Optát, Johann Zeising (Jan Čížek), Jan Dubčanský ze Zdenína und die Habrovaner (Lulčer) Brüder. Baden-Baden 2005.

¹⁴ Egyetemi könyvtár ELTE Budapest, rkp. oddelenie: Ab 68 Collectanea historica tom. I, No. 44: *Responsum ad Puncta Excelsi Cons. Ltlis., circa Anabaptistarum Levardienses*.

¹⁵ MARKUSKOVÁ, Helena. Sociálne pomery v novozámockom ejalete počas osmanskej nadvlády (1663 – 1685). In *Acta historica neosoliensia* 12 (2009), Vol. 1-2, s. 25-46.

zmeny konfesijnej mapy Uhorska pod správou Habsburgovcov, bezpochyby hrali najvýznamnejšiu úlohu hospodárske záujmy zemepánov, ktorí kolonizáciu organizovali. V pohraničných regiónoch s panujúcim systémom kondomínia nebolo nemožné využiť najmä v dobe prímeria s Osmanmi prípadné výhodné podmienky pre podnikanie vo vlastnej réžii. Tak sa niektoré lokality v južnej časti Novohradskej stolice odvolávajú na bližšie nedatované znovuosídlenie (založenie) ešte v polovici 17. storočia.¹⁶ Tento fakt verifikuje napr. aj hodnoverný záznam jedného z účastníkov spomenutého procesu, Sebastiana Fabritia, ktorý síce na malej ploche, ale pomerne plasticky odhalil motívy svojho rozhodnutia odísť do novo založenej obce na ešte osmanskom území, vykreslil spôsob verbovania duchovných pre kolonistov, ako aj fakty odkrývajúce stret dvoch kultúr v každodennom živote.¹⁷

Fabritius bol konfrontovaný s fenoménom migrácie ako priamy aktér už českého pobielohorského exilu, smerujúceho do Uhorska. Až tu sa stal duchovným a hľadal uplatnenie najprv v rámci šľachtického dvora, krátko potom našiel miesto v cirkevnom zbore obce neďaleko uhorsko-tureckej hraničnej línie, ale zatiaľ na uhorskej strane. Negatívne dôsledky tohto susedstva, ktoré zažíval na vlastnej koži – Osmanmi podnecované vypaľovanie dedín a unášanie ľudí kvôli výkupnému – by mohlo viesť k záveru, že Turci by mali byť pre neho synonymom zla a krutosti, ktorému sa pokiaľ možno treba čo najviac vyhnúť. V jeho prípade sa však opak stal pravdou: Problémy s katolíckym okolím sa koncom 1650tych rokov stupňovali do takej miery, že ho postavili pred voľbu ďalšieho pôsobenia v čoraz viac atakovanej štruktúre evanjelickej cirkvi v rámci Uhorska alebo hľadania uplatnenia na vojensky a politicky neistom, ale konfesionálne tolerantnejšom pôsobisku na okupovanom území. Práve v tejto vypätej situácii sa zoznámil so šľachticmi, ktorí z uhorského územia organizovali zakladanie nových dedín na zatiaľ len severných územiach pod osmanskou správou, na území Peštianskej stolice.¹⁸ Vďaka Fabritiovi poznáme aj konkrétne datovanie a mená organizátorov takejto akcie: boli to bratia Štefan a Martin Egryovci, zemepáni Csöväru. Do svojej spustnutej

¹⁶ SIRÁCKY, Ján. *Sťahovanie poddaných na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966, s. 40-42.

¹⁷ FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 38-68.

¹⁸ Podľa Fabritiových údajov išlo o rok 1662. FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 30-31.

obce hľadali nových obyvateľov a celú osídľovaciu akciu organizovali zo svojho vtedajšieho sídla v Balassa Gyarmath. Rozhodnutie o angažovaní kazateľa však bolo – aspoň v tomto prípade – nie vecou zemepána, ktorý bezpochyby dal členom cirkevnej obce podnet alebo informáciu o vhodnom kandidátovi, ale samotného cirkevného zboru. Postupovalo sa podľa zaužívaného spôsobu, formou vystavenia a doručenia „vokátora“ – pozývacieho listu s výpočtom povinností a položiek stanoveného platu, a pozvaním na skúšobnú kázeň priamo do budúceho pôsobiska. Cestu však podmieňovalo osobné holdovanie budúceho kazateľa tureckej vrchnosti – až po jeho vykonaní mu bol vystavený pas a ochranný list. Skúšobná kázeň sa preto konala na náhradnom mieste (na hrade Bzovík), v dosahu zemepánov a predstaviteľov zriaďovanej cirkevnej obce, a aj začiatok pôsobenia v Csöváre bol spojený s provizóriom nedostavanej fary.

Konfrontácia s pomermi na zabranom území musela byť pre duchovných z kresťanských území kultúrnym šokom a jasne o tom vypovedá aj Fabritiov popis pomerov. Okrem zvláštností každodenného života ho prekvapilo predovšetkým to, že priamo na území v osmanskej správe operovali početné jednotky uhorských hajdúchov a správali sa voči Turkom *de facto* ako nepriatelia. Ďalší prekvapujúci moment predstavovalo to, ako úzko Turci spolupracovali s „*Freysitzer*“, miestnymi šoltýsmi, ktorí mali na starosti osídľovanie, vyjednávali podmienky fungovania nových osád aj duchovných a regulovali vzťahy k osmanskej vrchnosti. Duchovní mali voči nej do istej miery výsadné postavenie, akceptovaní však boli pochopiteľne až po absolvovaní nástupnej audiencie u správcu územia. Fungovanie v rámci daného systému správania nerobilo Fabritiovi vážnejšie problémy, a aj on svoj neskorší odchod zdôvodňoval len komplikáciami pomerov po veľkom vojenskom ťažení proti Novým Zámkom a následnými nezhodami so svojou manželkou. Keď potom spätne hodnotil priebeh svojho pôsobenia, nemohol zakryť istý rešpekt voči tomu, že vo sfére cirkevného života nenarazil na žiadne problémy zo strany Osmanov, čo bolo v príkrom kontraste s tým, čo musel podstúpiť v dobe prenasledovania po roku 1670 zo strany kresťanskej (katolíckej) vrchnosti.¹⁹ Fabritiov

¹⁹ Fabritius po návrate do Uhorska r. 1664 zažil vypätú etapu prenasledovania protestantov, ktoré sprevádzalo násilie a neprávosti od kresťanov. Turkov na rozdiel od nich napr. ani nenapadlo vyrabovať mu majetok, keď musel na šesť týždňov opustiť svoju faru počas ofenzívy pri Nových Zámkoch. FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 76.

odchod však znamenal zároveň aj okamžitú dezintegráciu cirkevného zboru, v ktorom pôsobil: obec bola po spustošení v dôsledku prechodu vojenských kolón istý čas zrejme znovu neobývatelná a farníci sa po odchode svojho duchovného pastiera rozprchli. Získanie nového duchovného nebolo jednoduchou vecou, najmä nie bez súčinnosti so zemepánom, ale v prípade zdevastovania sídla bol takýto krok aj dlhší čas zbytočný.²⁰

Fabritius sa svojím textom neintencionálne zaradil k tým, ktorí začali revidovať obraz Turkov: v dobe vyhroteného katolícko-protestantského antagonizmu, vrcholiaceho počas „smutného desaťročia“ (*Trauerdekade*), k istému posunu vo vnímaní prispel aj postoj Turkov k požiadavke citovať pred delegovaný súd r. 1674 aj protestantských duchovných a učiteľov z okupovaných území. Akceptovanie, či dokonca uchádzanie sa o osmanský patronát nad nekatolíckymi cirkevnými zbormi, čo i len na okupovanom území, sa stalo jednou z motivácií obžaloby zo strany delegovaných súdov. Mandát arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho, prikazujúci konanie súdu nezohľadňoval rozdelenie krajiny a bol výrazom uplatnenia nárokov na obsadené územie aspoň v rovine pôvodnej cirkevnej správy.²¹ Správcovia obsadených území však vnímali tento zámer ako narušenie vlastných kompetencií a vzali všetkých duchovných zo svojho územia pod ochranu.²² Týmto krokom demonštrovali nielen svoju schopnosť suverénne vládnuť a nedovoliť zasahovanie zvonka, ale aj istú mieru náboženskej tolerancie, kontrastujúcej s aktuálnym dianím v Uhorsku.

Rozdelenie krajiny, koncom 17. storočia ešte stále aktuálne, sa odrazilo pochopiteľne aj vo formulácii náboženských zákonov prijatých na šopronskom sneme (1681). Inštitút tzv. artikulárnych miest formulovaný

²⁰ Farár pôsobil ako integrujúci činiteľ aj v katolíckych komunitách. Pozri GÓZSY, Zoltán. Grenzen und Wirkungsradius der Rekatholisierung in Südtransdanubien nach der Osmanenzeit. In BENDEL, Rainer – SPANNENBERGER, Norbert (eds.). *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert* (=Kirche und Gesellschaft im Karpaten-Donauraum, Bd. 1), Berlin 2010, s. 43-63.

²¹ KOWALSKÁ, Eva. *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesijného exilu z Uhorska v 17. storočí*. Bratislava 2014, s. 63-65.

²² Urobili tak aj voči reformovaným kazateľom, ktorí sa rozhodli dostaviť na delegovaný súd, ale do Prešporku sa vydali cez okupované územia – osmanská správa sa ich ujala v Miskolci. Počet súdených reformovaných kazateľov bol preto nižší v porovnaní s počtom evanjelických a.v. duchovných.

v zákonnom článku 26/1681 sa vzťahoval na explicitne menované stolice, ktoré spadali pod neobmedzenú habsburskú, resp. uhorskú zákonnú správu. Tým, že postupne oslobodzované územia neboli v znení zákonov konkrétne uvedené, mohli sa v nich akceptovať existujúce pomery aj nad rámec stanoveného počtu dvoch artikulárnych miest v každej stolici. Kardinál Leopold Kollonich, ktorý sa na delegovaných súdoch vymedzoval voči protestantom ako skupine, ktorú treba eliminovať najprv obmedzením podmienok pre výkon ich náboženstva, vo svojom reformnom návrhu *Einrichtungswerk* o desaťročie neskôr nemohol nebrať do úvahy reálne rozdelenie síl, demografické a sídelné pomery a potreby rozvoja hospodárskej základne Uhorska a celej Habsburskej monarchie.²³ Podobne postupovali aj organizátori kolonizačných akcií, vedení predovšetkým hospodárskymi záujmami, ktoré sa stali *de facto* prioritou.

Redukujúce sa možnosti pre výkon náboženstva sa však stali motívom, ktorý nadobúdala popri hospodárskych a sociálnych motiváciách migrácie v rámci Uhorska stále väčšiu váhu. Týkal sa predovšetkým poddanského obyvateľstva, ktoré inak nemalo príliš veľký manévrovací priestor, schopnosti či prostriedky, ako v prípade sústredného tlaku zotrvať pri niektorej nekatolíckej denominácii. V bežnom živote bolo limitované možnosťami výkonu svojho náboženstva a bez podpory zemepána nedokázalo vzdorovať aktivitám misionárov, reštriktívnym opatreniam vrchnosti, ani nemalo dostatok prostriedkov, vedomostí a schopností, ako využiť aspoň tie obmedzené možnosti, ktoré vyplývali z platných noriem. Početné úteky poddaných, registrované a interpretované historiografiou ako formy sociálneho vzdoru,²⁴ sa preto dajú charakterizovať aj ako efektívny spôsob rezistencie voči rekatolizačnému tlaku vrchnosti. Napr. zachované privilégia, udelené pre nové obce osídlené luteránskymi kolonistami z územia dnešného Slovenska mali vždy na prvom mieste uvedenú klauzulu o zárukách pre slobodný výkon evanjelického náboženstva.²⁵

²³ VARGA, János J. – KÁLMÁR, János (eds.). *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688 – 1690)*. Stuttgart 2010.

²⁴ Výrazom uvedeného prístupu bola napr. edícia listov poddaných: HORVÁTH, Pavel. *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955.

²⁵ SIRÁCKY, *Sťahovanie poddaných na Dolnú zem*, s. 129-131.

Organizovanou migráciou kolonistov zo zahraničia,²⁶ ale aj domáceho uhorského obyvateľstva sa postupne vytvorilo nielen jazykovo, ale aj konfesionálne homogénne osídlenie vo forme ostrovov, „spestrujúcich“ demografické pomery v danom regióne. Takto sa do južného Uhorska presťahovalo veľké množstvo Nemcov, Slovákov – zväčša luteránov, gréckokatolíckych Rusínov či pravoslávnych Srbov alebo Rumunov, ale aj ďalších etnických skupín.

Migráciu na základe motivácie a dobrovoľného vysťahovania sa z pôvodných sídiel dopĺňala migrácia z donútenia – transmigrácia, ktorá rovnako mala v pozadí náboženské motívy. Transmigrácie²⁷ ako forma trestu však prinášali viac problémov, než aby mohli byť považované za uspokojivé vyriešenie problému s kryptoprotestantizmom v rakúskej a českej časti monarchie. Rozsah a frekvencia transportov síce postupom času stagnovali, ale tento fenomén „vyprodukoval“ od r. 1734 pomerne veľký počet postihnutých priamo, alebo nepriamo v podobe odlúčených rodinných príslušníkov. Transmigrácie sa skúmali v súvislosti s rakúskymi (najmä štajerskými) kryptoprotestantmi: menej sú však známe okolnosti posledného transportu, týkajúceho sa poddaných z Moravy, ktorú v posledné roky vládnutia Márie Terézie sužovali dôsledky neúrody a následne aj rebélie, súvisiaca s prehnanými očakávaniami úľav v náboženskej oblasti.²⁸ V poslednej fáze sa dokonca transmigrácie stali práve pre poddaných z neúrodných oblastí spôsobom, ako sa dostať do regiónov s lepšími podmienkami, kde dostali na začiatok dokonca príspevok sto zlatých na stavby domov a rozbehnutie hospodárenia.²⁹

²⁶ Najnovšie FATA, Márta. *Migration im kaiserlich-katholischen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster 2014.

²⁷ STEINER, Stefan. *Reisen ohne Wiederkehr. Die Deportationen von Protestanten aus Kärnten 1734 – 1736*. Wien 2007. Prehľadne aj BEER, Matthias. Konfessionsmigration als identitätsstiftender Faktor. Transmigranten in Siebenbürgen. In BENDEL – SPANNENBERGER (eds.), *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 145-162.

²⁸ NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2006, s. 180-182.

²⁹ Situáciu výstižne komentoval český kancelár gróf Kollowrat: odsun a pridelenie „štartovacieho“ príspevku označil nie za „eine Strafe, sondern vielleicht eine Belohnung für Menschen, die schwerlich irrgläubig, sondern vielmehr ohne einen Glauben (seien), und dieses zwar mehrentheils wegen ermangelnden genugsamen Unterricht in denen Grundsätzen der Katholischen Religion...“ (= za trest, ale skôr odmenu pre ľudí, ktorí nie sú ani tak poverčiví, ako skôr bez viery, a to

Ak posledný transport bol stanovený ešte na leto r. 1780, máme do činenia s pokusom štátnej moci represiami regulovať nonkonformné správanie sa poddaných paradoxne v dobe, kedy už prebiehali aktivity v prospech zavedenia nejakej formy náboženskej tolerancie. Už predošlé transporty postihovali desiatky rodín a následne niekoľkonásobne väčšie množstvo tých, čo museli zostať doma (nedospelé deti), a ani v prípade Moravanov nešlo o malé počty transmigrantov. Napr. na jar a v lete 1780 sa uhorská komora v súčinnosti s banskou a mincovou komorou musela zaoberať príslušníkmi 120 nekatolíckych rodín z Čiech a Moravy, ktorí odmietali presun do banských oblastí v Sedmohradsku, odkiaľ už predtým prichádzali správy o ťažkých životných podmienkach transmigrantov. Niekoľko mesiacov čakali pod dohľadom v Trenčianskej stolici, kým sa pre nich pripravila podmienky na komorských panstvách v Temešskom Banáte.³⁰ Panujúci zákaz usadzovania sa nekatolíkov v tomto regióne však sťažoval aj toto náhradné riešenie. Rozdiel oproti minulosti navyše spočíval nielen v tom, že transmigranti sa vzpierali presunu do baníckych lokalít, ale aj v tom, že ich transport nemal byť organizovaný aspoň čiastočne loďami po Dunaji a mala to byť namáhavá a zdĺhavá cesta povozmi cez oblasť dolnouhorských (resp. stredoslovenských) banských miest, podliehajúcich pod správu Banskej a mincovej komory. Ešte na sklonku vlády Márie Terézie sa teda štátna moc usilovala tradičným spôsobom manipulovať (konfesionálne) zloženie obyvateľstva a nútenú migráciu používala ako nástroj disciplinizácie a zároveň populacionizmu.

Masívne vlny prisťahovalcov prinášali zároveň potrebu saturovať miesta duchovných pri jednotlivých vznikajúcich zboroch, čo predstavovalo pre obe protestantské denominácie závažný problém. Napr. v prípade luteránov bolo treba čeliť sťaženým možnostiam prípravy a najmä ordinácie nových duchovných. Začiatkom 18. storočia (pred synodou v Ružomberku r. 1707) bol k dispozícii len jeden luteránsky superintendent vo vzdialenom regióne severovýchodného Uhorska (P. Zabler v Bardejove)

síce pre väčšinou chýbajúce dostatočné vyučovanie v zásadách katolíckeho náboženstva...). Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Kamerale Ungarn, fasc. 1781, rote No. 707, konv. 1, No. 93, fol. 38.

³⁰ K celej akcii viaceré dokumentov deponovaných v Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Kamerale Ungarn, fasc. 32, 1780, rote No. 706 /a: *Transmigranten aus Mähren urd Böhmen*.

a zároveň ešte doznievali problémy spôsobené odchodom celej generácie duchovných do exilu počas *Trauerdekade*. Ani povstanie Františka II. Rákócziho a mor krátko po jeho skončení neprispeli k stabilizovaniu cirkevnej štruktúry čo i len sa území severného Uhorska, a o to ťažšie sa konštituovali pomery na postupne osídľovanom území južného Uhorska. Až v nasledujúcom období začali vznikať významnejšie základiny, podporujúce štúdium teológie na univerzitách v zahraničí.³¹ Aj tak však počet potrebných farárov do nových zborov, protestantských aj katolíckych, nebolo možné získavať z radov domácich kandidátov a ich regrutovanie v zahraničí nebolo ničím výnimočným.³²

Ak bol konfesiónálny motív významným činiteľom pri rozhodovaní na strane záujemcov o migráciu, udržanie podmienok pre sľúbený spôsob výkonu náboženstva zostávalo v réžii zemepánov, ktorí kolonizáciu území organizovali. V prvotnom období, predtým, než sa stabilizovala lokálna správa, sa zväčša bez problémov darilo dodržať sľúbené podmienky. Po roku 1731 sa však začal presadzovať rekatolizačný trend, ktorý zodpovedal zásade obmedzenia výkonu nekatolíckych náboženstiev a dodržiavania všeobecne platných zákonov a nariadení aj v tých oblastiach (regiónoch), ktoré boli pôvodne (r. 1681) mimo ich dosahu. Tento trend bol zároveň úmerný tomu, ako sa upevňovali na oslobodenom území organizačné štruktúry štátnej moci a šľachtickej samosprávy: ich zahusťovanie a zintenzívňovanie prinášalo so sebou obmedzovanie pôvodných privilégií a unifikáciu správy, riadenia a kontroly.

Tlak zo strany stoličných magistrátov, ktoré museli zohľadňovať na ne kladené požiadavky, viedol neskôr v niektorých prípadoch k otvoreným sporom. Poddaní pritom neboli bez šance domôcť sa ochrany: v prvom rade sa mohli obrátiť na vlastnú vrchnosť, reprezentovanú správcami majetkových komplexov. Zemepáni – garanti rôznych privilégií aj v náboženskej oblasti³³ – mohli potom intervenovať v ich prospech na regionálnej

³¹ Do konca 18. storočia sa tak v Uhorsku utvoril systém fundácií, hodnotený ako jeden z najlepších v rámci Európy.

³² CSEPREGI, Zoltán. Brüderlich verfeindet? Luthertum und Reformiertentum in der neu besiedelten Tolnau. In BENDEL – SPANNENBERGER, *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 99-113, tu 107-108.

³³ Pozri príklady zverejnené in GOMBOŠ, Ján (ed.). *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Výber z prameňov. Békešská Čaba 2008, s. 127-142.

úrovni,³⁴ prípadne sa kauzy mohli riešiť až na najvyššej inštancii, v uhorských dikastériách (najvyšších správnych orgánoch).³⁵ Ak sa totiž maximou vládnej politiky aj pri kolonizácii stalo budovanie katolíckeho charakteru krajiny,³⁶ jediná cesta riešenia problémov viedla cez zostavenie písomných podaní (sťažností), ich odovzdaní prostredníctvom svetských patrónov (zemepánov, šľachticov) do rúk dvorských agentov, ktorí sa ich usilovali predostrieť rozhodovacím grémiám miestodržiteľskej rady a komory, vplyvným osobnostiam na dvore a priamo panovníčke. Pravdepodobne nebolo náhodné, že najvýznamnejšie miesto v spektre luteránskych svetských činiteľov s úzkymi kontaktmi na dvorské kruhy zaujali zemepáni z oblastí Dolnej zeme, majitelia rozsiahlych panstiev, ako boli napr. Prónayovci, Podmanickovci, Pongráczovci,³⁷ ktorí boli zainteresovaní na povznesení svojich (staro)nových majetkových komplexov. Práve oni vďaka svojmu majetku a stykom začali určovať smerovanie vnútrocirkevnej politiky aj mimo príslušného dištriktu resp. na celoštátnej úrovni. Ich vplyv a význam pramenili jednak v ich hospodárskom zázemí, ale aj v jednoduchom fakte presunu spoločenského a politického diania do prirodzeného a faktického centra celého Uhorska. Istú časť tohto procesu dokumentuje práve uvedený dokument, dosvedčujúci záujem zemepána o udržanie podmienok výhodných pre jeho poddaných, ktorých bol ochotný vziať pod svoju ochranu aj voči legitímnym orgánom štátnej správy. Je o to závažnejšie, že išlo o katolíka, ktorý povýšil záujem o hospodárske povznesenie svojho rozsiahleho panstva s cca 25 obcami nad konfesionálne obmedzenia, ktoré presadzovala stolica, vedená županom – katolíckym biskupom z Páfkostolia (Pécs) Jurajom Klimom.³⁸

³⁴ Pozri list Florimunda Mercy grófa d'Argenteaux v prílohe, adresovaný správcovi jeho majetkov s pokynmi, ako postupovať v kauze porušovania dohodnutých podmienok výkonu náboženstva.

³⁵ KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava 2001, s. 188-190.

³⁶ V praxi sa táto zásada nezriedka nedodržiavala a porušovala a zemepáni organizujúci kolonizáciu sa riadili vlastnými ekonomickými záujmami.

³⁷ Uvedené, ale aj ďalšie rody mali zväčša majetky aj na území dnešného Slovenska.

³⁸ SPANNENBERGER, Immigrationspolitik, In BENDEL – SPANNENBERGER, *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 36-37.

Príloha

Abschrift eines Briefes, den Herr Graf Merci von 18 Juny 1768 an seinen Praefectum Stephan Nagy aus Paris abgeschickt / Odpis listu, ktorý poslal z Paríža pán gróf Merci 18. júna 1768 svojmu prefektovi Štefanovi Nagyovi

Ústredná knižnica SAV, Kabinet starých tlačí a rukopisov, fasc. 305/6

Die Gemeinen Ismy, Mutsfa und Agrady, haben bey mir beschwärend angebracht, daß von Seiten des Comitats ihren Pfarherrn die Haltung des Gottes Dienst und das Besuchen der Kranken untersaget, desgleichen, daß auf Veranlaßung des Pfarherrs zu Appar, den Einwohnern von Mutsfa, die Freyheit einen Licenciaten zu halten, der die Kinder taufen darf (welche Freyheit sie doch schon von 24 Jahren hier in Ruhe besessen), abgesprochen worden sey. Da ersagte Gemeinen nun dieses Verfahren, als einen Eingrief in eines ihrer vorzüglichsten Gerechtsamen ansehen: so bitten sie auch, daß ich mich deßfals gehörigen Ortes vorwenden, und sie bey der zeither genoßenen freyen Religions Übung erhalten möge. Die Gewißensfreyheit, und das damit verknüpfte freye Religions-Exercitium, welche man den Akatolischen in Ungarn bis itzo gestattet, sind als eine deren ersten und vornehmsten Bedingniße, zu betrachten, worunter sich dieselben alldorten häuslich niedergelaßen haben. Die allerhöchsten Verordnungen, welche ihnen diese Freyheit bestättigen, sind untrügliche Merckmaale, daß seine Kayserl. Königl. Majestät allernädigst gesinnet sind, die in Ungarn domicilirte Protestanten, dieser Gutthat in Ruhe und ohne den geringsten Eingrief genießen zu laßen. Alle Vorfügungen die auf Einschränkung oder gar auf die gänzliche Aufhebung dieser Gewißensfreyheit abzielen, sind so fort eigenmächtige Handlungen, und als solche zu betrachten, die den Allerhöchsten außer allen Widerspruch zeither gewesenen Gesinnungen schnurstrakts entgegen lauffen. Der Adel, die Magnaten, und alle übrige in Ungarn possessionirte erfüllen also eine ihrer vesentlichsten Pflichten, die sie dem Allerhöchsten Landes Herrn schuldig sind, wenn sie deßen alle gnädigste Befehle, in diesen Betref vollziehen, und in Gefolg deßen ihre acatolische Unterthanen bey dieser Religionsfreyheit gegen alle Eingriffe zu erhlaten suchen, da nicht allein die Billigkeit, sondern hauptsächlich der Vortheil des gantzen Landes

selbsten, für die genaueste Erfüllung allen den Protestanten bey ihrer häuslichen Niederlaßung zugesagten Bedingnißen (woran gegenwärtige die erste ist) das Wort sprechen. Aus diesen wichtigen Grundsätzen erachte ich mich verbunden meine acatholische Unterthanen mehr zugedachter Ortschaften, gegen das gesetzwidrige Unternehmen des Comitats kräftigst zu unterstützen.

Euer Wohledelgebohrn werden also diesem zufolge wegen diesen Vorgang ohne Zeit Verlust bey dem Comitat nachdrückliche Vorstellungen thun, auf der Wiederherstellung des vorigen freyen Religions-Exercitii bestehen, und demselben eröffnen, was maßen ich nimmermehr zugeben werde, daß den Protestanten in meinen Ortschaften, die ihnen von allerhöchsten Landes-Herschafften zugestandene Vorrechte überhaupt, besonders aber die Religions-freyheit angetastet, und dieselben darinnen, nach einem langjährigen Besitz gekränkt werden, der ohne hin eine neue Probe für die Gerechtigkeit ihrer Sache abgeben muß. Ich hoffe der Comitatt werde keine Schwürigkeit machen, nicht allein die erlassenen wiederrechtlichen Verordnungen zurück zu nehmen, sondern auch in Zukunft meine Acatolische Unterthanen in diesen Punkte ungestört zu laßen. Sollte inzwischen hirinnen der geringste Mangel erscheinen, so belieben Euer Wohledelgebohrn in meinen Nahmen die Erklärung zu thun, daß ich mich desfalls unmittelbar nach Hof wenden, daselbsten meine Unterthanen in einer so gerechten Sache gegen jederman vertreten, und mich dadurch einer Verbindlichkeit entledigen werde, dazu einen jeden in Ungarn possessionirten der Allerhöchste Dienst und die Billigkeit verpflichten. Ich sehe zu seiner Zeit über den ganzen Verlauf dieser Sache, einen ausführlichen Bericht entgegen, und verbleibe allstets mit vieler Werthschätzung.

Euer Wohledelgebohrn
williger Diener
(Florimund) Mercy Argenteaux

Preklad

Obce Ismy, Mutsfa a Agrady mi predložili sťažnosť, že zo strany komitátu³⁹ bol ich farárom vydaný zákaz služieb Božích a navštevovanie chorých, rovnako, na podnet (katolíckeho) farára v Appare⁴⁰ sa obyvateľom (obce) Mutsfa odoprelo právo držať si licenciáta, ktorý by mohol krsťiť deti (túto slobodu pritom v pokoji požívali už 24 rokov). Pretože spomenuté obce chápu tento postup ako zásah do ich najvlastnejších právomocí: prosia aj, aby som sa obrátil na príslušné miesto a ony si mohli zachovať oddávna požívanú slobodu výkonu náboženstva. Sloboda svedomia a s ňou zviazaný slobodný výkon náboženstva, ktorý bol nekatolíkom v Uhorsku až doteraz povolený, považujú za ich prvé a najvýznamnejšie podmienky, za ktorých sa tu títo usadili. Najvyššie nariadenia, ktoré im túto slobodu povolili, sú neklamnými svedectvami, že Jeho Cis(árska) Kráľ(ovská) Výsosť najmilostivejšie dovolila, aby v Uhorsku pobývajúci protestanti požívali tieto dobrodenia v pokoji a bez najmenšieho rušenia. Všetky opatrenia na obmedzenie alebo dokonca úplné zrušenie tejto slobody svedomia sú len svojvoľným konaním a treba na ne pozeráť ako na také, ktoré priamo a bez akejkoľvek pochybnosti odporujú najvyšším oddávna platným názorom. Šľachta, magnáti a všetci ostatní majetní ľudia v Uhorsku plnia jednu z ich zásadných povinností, ktorou sú povinní najvyššiemu panovníkovi tým, že plnia jeho milostivé rozkazy, a tým, že v tejto súvislosti sa usilujú pre svojich nekatolíckych poddaných napriek všetkým zásahom uchovať ich náboženskú slobodu, pretože nielen spravodlivosť (Billigkeit), ale najmä úžitok pre celú vlasť hovorí v prospech čo najpresnejšieho napĺňania príslúbených podmienok, ktoré dostali pri svojom udomácnení sa (z nich terajšia je tou prvou/hlavnou). Z týchto dôležitých zásad sa považujem byť zaviazaný čo najsilnejšie podporovať mojich nekatolíckych poddaných viackrát zmieňovaných obcí proti protiprávnym činom stolice.

Vaša vysokourodzenosť urobí teda v dôsledku tohto bezodkladné dôrazné podanie na stolicu kvôli uvedenému postupu a bude trvať na ob-

³⁹ Išlo o dnešné obce Izmény, Mucsfa a Sióagárd v Tolnianskej stolici, v ktorých prevažovalo nemecké osídlenie.

⁴⁰ Apár, tamtiež.

novení predošlého slobodného výkonu náboženstva a tejto (stolici) vysvetlí, že nikdy v najmenšom nepripustím, aby protestanti v mojich obciach boli dotknutí na ich najvyšším panovníkom povolených právach, najmä však na slobode náboženstva, a ktorí sú týmto sužovaní po ich dlhoročnom užívaní, takže táto (stolica) bude musieť priznať oprávnenosť ich vecí. Dúfam, že stolica nebude robiť žiadne ťažkosti a nielen že stiahne vydané protizákonné nariadenia, ale v budúcnosti ponechá mojich nekatolíckych poddaných v tomto bode na pokoji. Ak by sa medzičasom objavil sebemenší nedostatok, nech Vaša vysokourodzenosť v mojom mene urobí vyhlásenie, že sa v tomto obrátim priamo na dvor a tu budem mojich poddaných zastupovať v tak oprávnenej veci proti každému, a tým sa oslobodím od povinnosti služby voči najvyššiemu,⁴¹ ku ktorej je viazaný v Uhorsku každý majetný (=šľachtic). Očakávam o nejaký čas podrobnú správu o priebehu celej tejto veci a zostávam neustále s mnohým ocenením.

Vašej vysokourodzenosti
Ochotný služobník,
(Florimund) Mercy Argentaux⁴²

Summary

Confession as a motivation of migration: (inside) Hungarian migration of Protestants between coercion and invitation

Confessional motivation of migration in the Early Modern times Kingdom of Hungary is in no way an unusual phenomenon that would deviate from the wide range of causes and connections of changes of demographic and population development. Apart from acute military danger, the possibilities of religion performing have limited its continuance or movement into new settlement in all documented cases since the very beginning of bigger movement of population within Europe. The confessional factor was not the only motive that could stimulate movement of population in space (mainly moving because of better sustenance was important), however, speaking about interpretation of migration waves, it is impossible to

⁴¹ Pisateľ sa tu *de facto* vyhráža odopretím povinnosti insurekcie, t.j. v prípade potreby osobnej účasti (alebo jej adekvátnej náhrady) na vojenskej obrane Uhorska, ktorá sa týkala každého šľachtica.

⁴² Florimond-Claude de Mercy-Argenteau (1727 – 1794), rakúsky diplomat, pôvodom z rakúskeho Nizozemska. V čase koncipovania listu bol vyslancom Habsburskej monarchie vo Francúzsku.

avoid considering the meaning of conditions for religion performing. It is interesting that in the case of the Kingdom of Hungary of the 16th – 18th centuries, the migration was oriented in spheres that have exhibited radically different religious tradition or structure: concurrently, a confrontation with foreign – non-Christian religion (Islam) could happen, it could also be a process of colonization of desolate areas and building of religious infrastructure on „green meadow“ or integration of coming group into the environment with more church societies that work together or vice versa – they are competitive. As an immediate impulse could work phenomena such as forced leaving from home, banishing or more precisely expulsion, escape from religious persecution or voluntary movement into areas where the impact of any restriction actions, whether from the side of nobility or own denomination, was not expected. If the confessional motive was significant factor in deciding on the side of persons interested in migration, maintaining conditions for promised way of religion performance stayed in hands of landlords who organised colonization of areas. Before the stabilization of local government promised conditions were kept without any problems. However, after 1731 Recatholisation trend has spread. It corresponded to the principle of restriction of non-Catholic religions performances and observance of generally laws in force and orders in those areas (regions) that were initially (by the laws passed in 1681 at a diet in Sopron) out of their reach. This trend was also commensurate with the way how organisational structures of state power and noble self-government were consolidated in freed areas: their crowding and intensification has brought the restriction of original privileges, unification of government, management and control.